

HALOKATLARDA ASOSIY SHIKASTLOVCHI OMILLAR TA'RIFI: AHOLI O'RTASIDAGI QURBONLAR VA SHIKASTLANGANLAR MIQYOSI

*Qodirova Matlubaxon Abduqaxxarovna
Qo'rg'ontepa Abu Ali ibn Sino nomidagi
Jamoat salomatligi texnikumi favqulotda
xolatlar tibbiyoti fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Maqolada halokatlarda asosiy shikastlovchi omillar ta'rifi, aholi o'rtasidagi qurbonlar va shikastlanganlar miqyosi yoritildi.

KIRISH

Halokatlarda asosiy shikastlovchi omillar turlari:

1. Fizik omillar (elektr toki, bug', yuqori va past harorat, olov va h.k.).
2. Kimyoviy omillar (kislotalar, ishqorlar, pestitsidlar, zaharlovchi moddalar va h.k.).
3. Radioaktiv vositalar (radioaktiv moddalar — uran, plutoniy, radiyning tarqalishi), radioaktiv nurlar ta'siri.
4. Bakteriologik omillar (o'ta xavfli yuqumli kasalliklar — vabo, o'lat, OITS, chinchekchak, gemorragik isitmalar va h.k.)ning tarqalishi.

Barcha tibbiyot xodimlari turli xil shikastlar, to'satdan yuz beradigan kasalliklarning asosiy belgilarini puxta bilishlari, bu shikastlar va holatlar paydo bo'lganda odamlarning zarar ko'rishi yoki kasallanishi qanchalik xatarli ekanligini tasavvur qilishlari lozim.

Insoniyat va jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi ilm-fan va texnikaning jadal taraqqiy qilishi hamda ulkan yutuqlari bilan xarakterlanadi. Kishilarning mehnat qilish va dam olish sharoitlarini yaxshilash ularning umrini uzaytiradi. Biroq texnika taraqqiyoti odamga zararli taassurotlar xavfini oshiradi. Ko'rilayotgan profilaktik chora-tadbirlarga qaramay, transport vositalarining ko'payishi bilan ulardan shikastlanish hollari ortib bormoqda. Har yili minglab kishilar transportdan shikastlanib halok bo'ladi, ko'plari esa mayib-majruh bo'lib qoladi. Shikastlanganlarning hayotini qutqarib qolishga qaratilgan choralar orasida birinchi tibbiy yordamning ahamiyati katta, u nechog'li tez ko'rsatilsa, samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida inson hayoti va sihatsalomatligi eng katta boylik hisoblanadi. Bu O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida va sog'liqni saqlash bo'yicha qabul qilingan Qonunlarda belgilab berilgan.

Tibbiy yordamning samaradorligi yil sayin oshib bormoqda. Bu esa, avvalo, inson umrining uzayishiga olib kelmoqda. O'zbekistonda asr boshlarida o'rtacha umr ko'rish 30—45 yosh bo'lgan bo'lsa, hozir 72—75 yoshni tashkil qiladi. Sog'liqni saqlash sohasidagi bu yutuqlar, inson salomatligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish davlatimiz faoliyatidagi ustuvor yo'nalish mahsulidir.

Sog'liqni saqlash tizimida tez tibbiy yordamni tashkil etish muhim o'rin tutadi. Tez tibbiy yordam zarur asbob-uskunalar bilan jihozlangan maxsus davolash muassasalari tomonidan amalga oshiriladi.

Respublikada tibbiyot muassasalari soni yil sayin ko'payib bormoqda, shunga yarasha shifokorlar, feldsherlar, hamshiralar, laborantlar ko'proq tayyorlanmoqda. Bu aholiga malakali tibbiy yordam ko'rsatishni yuqori darajada olib borishni va davolash natijalarini keskin yaxshilash imkonini beradi. Biroq tez tibbiy yordam xizmati yuksak darajada tashkil qilingan bo'lsa-da, to'satdan kasallanish va baxtsiz hodisalarda yaqin joydagi fuqarolar shifokorgacha birinchi tez tibbiy yordam ko'rsata olmasalar, kutilgan natijalarga erishib bo'lmaydi. Aholini birinchi tibbiy yordam ko'rsatish qoidalariga o'rgatishga intilishning sababi ham aynan ana shunda.

Birinchi tez tibbiy yordam ko'rsatishning umumiy qoidalari maktabda o'rgatiladi, u o't o'chiruvchilar, militsiya xodimlari, transport haydovchilarni tayyorlash o'quv dasturiga ham kiritilgan. Harbiy xizmatchilar ham tez tibbiy yordam ko'rsatishni o'rganadilar. Laborantlar, farmatsevtlar, tish texniklari tayyorlash dasturiga «Birinchi tibbiy yordam fani asoslari talablarga binoan kiritilgan (1969-yil). Qonunning 33-moddasiga ko'ra, har bir tibbiy xodim shikastlangan kishiga ko'chada, yo'lda, jamoat joylarida birinchi chaqiriq bo'yicha yordamga kelishi va baxtsiz hodisalar, to'satdan kasallanishlarda birinchi yordamni to'g'ri ko'rsata bilishi lozim. Bu modda bandlarini bajarmaslik bizning qonunlarimiz bo'yicha jinoyat bilan yonmayon turadi. Qonunning 17-moddasiga binoan, kasb-koriga oid o'z vazifalarini bajarmagan tibbiyot xodimlari qonun bo'yicha jinoiy yoki intizomiy javobgarlikka tortiladilar.

Mahalliy hokimiyat organlari muassasalar va korxonalar rahbarlari zimmasiga birinchi tibbiy yordam ko'rsatayotgan tibbiyot xodimlariga har tomonlama ko'maklashish, shikastlanganlarni va to'satdan kasallanib qolganlarni yaqindagi davolash muassasasiga transportirovka qilish uchun zarur transport, aloqa vositalari bilan ta'minlash shartligini (37-modda) bilishlari lozim.

Tibbiyot xodimi bo'lishni istagan har bir kishi bu kasbning qiyinligini va uni doimo qunt bilan o'rganish katta mehnat talab etishini, bilimlarni to'xtovsiz takomillashtirib va to'ldirib borish zarurligini bilib olishi kerak. Tibbiyot xodimi bemorlarning hayoti va dardlarini o'zining shaxsiy manfaatlaridan yuqori qo'yishi lozim. Bizni o'rab turgan artof-muhitning to'satdan bo'ladigan zararli omillari ta'sirida odam a'zolari faoliyatining zararlanishi yoki buzilishi baxtsiz hodisa, deb ataladi.

Baxtsiz hodisalar yuz berganda, tez yordam qarorgohlariga favqulodda holatlar haqida zudlik bilan xabar qilish lozim. Bunday hollarda birinchi tez tibbiy yordamni ko'rsatish g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Bemorlarga bunday yordamni baxtsiz hodisa sodir bo'lgan zahoti va shifokor yetib kelguncha yoki zararlangan kishini statsionarga olib borguncha ko'rsatish lozim. Aksariyat baxtsiz hodisalarda zararlanib qolgan kishilar ularning qarindoshlari, qo'shnilari yoki tasodifiy yo'lovchilar birinchi bor uchragan tibbiy muassasa (dorixona, sanitariya-epidemiologiya nuqtalari, bolalar bog'chasi va boshq.)ga murojaat qiladilar. Bu muassasalarning tibbiyot xodimlari zudlik bilan yordam ko'rsatishlari shart.

Baxtsiz hodisalar yordam ko'rsatish juda qiyin bo'lgan sharoitlarda, kerakli asbob-uskunalar, dori-darmonlar, yorug'lik, suv, issiq xona, yordamchilar bo'lmagan joylarda yuz berishi mumkin. Shunga qaramay, imkon boricha to'liq birinchi tibbiy yordam ko'rsatilishi zarur, chunki kasallikning bundan keyingi kechishi, zarar ko'rgan kishining hayoti shunga bog'liq. Laborantlar, farmatsevtlar, tish texniklari o'qitish dasturiga «Birinchi tibbiy yordam fanining kiritilishi ana shu bilan izohlanadi. Baxtsiz hodisalarda va to'satdan ro'y bergan kasalliklarda tezlik bilan malakali birinchi yordam ko'rsatishni bilish uchun barcha tibbiyot xodimlari turli shikastlar, to'satdan yuz beradigan kasalliklarning asosiy belgilarini puxta bilishlari, bu shikastlar va holatlar zarar ko'rgan, kasallangan odam uchun qanchalik xatarli ekanligini aniq tasavvur qilishlari lozim.

Birinchi yordam ko'rsatishni hamma bilishi va o'rganishi zarur, chunki uyda, ko'chada, ishlab chiqarishda, sport bilan shug'ullanayotganda va kutilmagan vaqtda baxtsiz hodisa ro'y berishi yoki odam to'satdan kasal bo'lib qolishi mumkin. Shikastlangan kishining hayot-mamoti va keyingi davolash natijasi o'z vaqtida qanday yordam berilganligiga bog'liq. Mana shuning uchun har bir kishi birinchi yordam ko'rsatish tadbirlarini bilishi lozim va ularni to'g'ri bajarishi shart, noto'g'ri va bilib-bilmasdan yordam ko'rsatish turli-tuman asoratlarga sabab bo'lishi mumkin.

Tibbiy ma'lumotga ega bo'lmagan shaxslar tomonidan ko'rsatilgan birinchi yordam shifokor, feldsher yoki hamshira ko'rsatadigan yordam o'rnini bosa olmaydi. Bu choralar faqat tibbiyot xodimlari kelguncha yoki shikastlangan kishini davolash muassasasiga jo'natilguncha o'tkazilishi mumkin. Zilzila vaqtida, avtomobil halokatida, temiryo'l halokatida, yong'inlarda, portlash yuz berganda, suv toshqini paytida ommaviy shikastlanish hodisalari sodir bo'ladi. Bunday hollarda birinchi tibbiy yordamni muvaffaqiyatli ko'rsatish uyushqoqlik va tartib intizomga bog'liq. Avvalo, birinchi navbatda kimga tibbiy yordam ko'rsatishni aniqlab olish zarur. Uni quyidagi tartibda ko'rsatish lozim:

1. Nafas olishi va yurak faoliyati qiyinlashib qolgan bemorlarga.
2. Ko'krak va qorin bo'shlig'i jarohatlangan bemorlarga.
3. Ko'p qon yo'qotayotgan, yo'qotgan bemorlarga.

4. Shok va behush holatdagi bemorlarga.
5. Ko'p suyaklari singan bemorlarga.
6. Jarohatlari kichik bemorlarga.

Favqulodda vaziyatlarda shikastlanganlarga tez tibbiy yordam ko'rsatish tarmoqlari va ularning vazifalari. Bizning davlatimizda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish uchun tibbiyot muassasalari, tez yordam stansiyalari va kechiktirib bo'lmaydigan yordam punktlari (travmatologik, stomatologik punktlar) tashkil qilingan. Tez yordam qarorgohining ishi ko'p qirrali. Unga shikastlanganlar va to'satdan ro'y bergan kasalliklarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish, shoshilinch xirurgik va terapevtik yordamga muhtoj bemorlarni kasalxonaga, homilador ayollarni tug'uruqxonaga yetkazish vazifasi yuklangan. Tez yordam mashinalari har qanday chaqiriq bo'yicha so'zsiz yetib borishlari shart. Hodisa yuz bergan joyga yetib kelgan tez yordam shifokori yoki feldsher birinchi tez tibbiy yordam ko'rsatadi va shikastlangan yoki kasal kishini malakali transportirovka qilishni ta'minlaydi.

Tez yordam xizmati to'xtovsiz rivojlanib va takomillashib bormoqda. Hozirgi vaqtda davlatimizda hamma yirik shaharlarda yuqori malakali shifokorlik birinchi yordamni ko'rsatish imkonini beradigan zamonaviy uskunalar bilan jihozlangan maxsus mashinalar (reanomobil) mavjud. Bu mashinalarda ishlaydigan shifokorlar va feldsherlar zarurat bo'lganda hodisa yuz bergan joyda mashinada statsionarga kelayotgan paytda bemorlarga qon o'rnida ishlatiladigan suyuqliklar quyadilar, yurakni bevosita ishga tushirish chorasini ko'radilar yoki maxsus apparatlar yordamida sun'iy nafas oldiradilar, narkoz beradilar, ziddi zahar va boshqa dorilar beradilar. Tez yordam xizmatini shunday mashinalar bilan t'aminlash yordam ko'rsatishni birmuncha yaxshilaydi, uning samaradorligini oshiradi. Bu mashinalarda poliklinika, tibbiyot sanitariya qismlari, tez yordam punktlari shifokorlari chaqiriqlar bo'yicha bemorlarga xizmat qiladi.

Tez yordam qarorgohlarida bemorlarni xirurgik, terapevtik statsionarga yetkazish, infeksiya, psixiatrik va boshqa ixtisoslashgan kasalxonalarga malakali transportirovka qilishni amalga oshirishga xizmat qiladigan bo'linmalar mavjud.

Shifokorgacha bo'lgan birinchi tez tibbiy yordam — zarar ko'rgan yoki kasallanib qolgan kishiga hodisa yuz bergan joyda va uni tibbiy muassasaga yetkazish davrida o'tkaziladigan shoshilinch tadbirlar majmuyidir.

Birinchi tez tibbiy yordam tadbirlari quyidagi uch guruhni o'z ichiga oladi:

1. Tashqi shikastlovchi omillar (elektr toki, yuqori yoki past harorat, og'ir narsalardan ezilish) ta'sirini zudlik bilan to'xtatish va shikastlangan kishini u tushgan noqulay sharoitdan chiqarish (suvdan olib chiqish, yonayotgan zaharli gaz to'plangan xonalardan olib chiqish).

2. Shikast, baxtsiz hodisa yoki to'satdan boshlangan kasallikning xarakteri va turiga ko'ra shikastlangan kishiga birinchi tez yordam ko'rsatish (qon oqishini

to'xtatish, jarohatga bog'lov qo'yish, sun'iy nafas oldirish, yurakni ishga tushirish, ziddi zaharlar berish).

3. Kasal yoki shikastlangan kishini davolash muassasasiga tezda olib borish (transportirovka qilish).

Birinchi yordam ko'pincha o'zaro va o'z-o'ziga yordam berish tariqasida ko'rsatiladi, chunki cho'kayotgan odamni suvdan chiqarilmasa, odamni o't tushgan xonadan olib chiqilmasa, uni bosib qolgan narsalardan ozod qilinmasa, uning halok bo'lishi muqarrar.

Birinchi tibbiy yordam ko'rsatishning asosiy tamoyillari. Har bir kishi birinchi yordam ko'rsatishni, tibbiyot xodimi esa, malakali tibbiy yordam ko'rsatishni bilishi zarur. Birinchi tibbiy yordam ko'rsatishda yordam berayotgan kishining barcha xatti-harakatlari maqsadga muvofiq puxta o'ylangan, qat'iy, tez va vazmin bo'lishi kerak hamda quyidagi tamoyillarga amal qilinishi lozim:

1. Avvalo, shikastlanib qolgan kishi tushgan sharoitga baho berish va shikastlantiruvchi omillar ta'sirini to'xtatish choralari ko'rish (suvdan, yonib turgan xonadan olib chiqish, yonib turgan kiyim-boshni o'chirish, elektrdan shikastlanishda elektr toki tarmog'idan ajratish) kerak.

2. Shikastlangan kishi ahvoliga tez va to'g'ri baho berish zarur. Shikastlanganni ko'zdan kechirishda uning tirik yoki o'likligi aniqlanadi, shikastning turi va og'ir-yengilligiga, qon oqayotganligi yoki oqmayotganligiga e'tibor beriladi.

3. Shikastlangan kishini ko'zdan kechirish davomida birinchi tibbiy yordamning hajmi va uni nimadan boshlash kerakligi aniqlanadi.

4. Aniq sharoitlar, mavjud holatlar va imkoniyatlarga asoslangan holda birinchi tez tibbiy yordam ko'rsatish uchun qanday vositalar zarurligi aniqlanadi va ular bilan ta'minlanadi.

5. Birinchi tez tibbiy yordam ko'rsatiladi va shikastlangan kishini transportirovkaga tayyorlanadi.

6. Shikastlangan kishini davolash muassasasiga transportirovka qilish chorasini ko'riladi.

7. Shikastlangan kishini davolash muassasasiga yuborishga qadar bir o'zini qarovsiz qoldirish mumkin emas.

8. Zaruriyat tug'ilganda birinchi tez tibbiy yordamni hodisa ro'y bergan joydagina emas, balki davolash muassasasiga olib borilayotganda yo'lda ham ko'rsatish kerak.

Ommaviy shikastlanish ro'y berganda transportirovka bosqichlarini tashkillashtirish tamoyillari. Zilzila vaqtida, avtomobil, temir- yo'l halokatida, yong'inlarda, portlash sodir bo'lganda ommaviy shikastlanish hodisalari yuz beradi. Bunday hollarda birinchi yordamni muvaffaqiyatli ko'rsatish uyushqoqlik va tartib-

intizomga bog'liq. Shikastlangan kishilarni zararlanishning og'ir-yengilligiga ko'ra, guruhlarga bo'lib, ketma-ket transportirovka qilinadi.

1- guruh. Ko'krak va qorin bo'shlig'i devorini teshib kirgan jarohatlari bo'lgan yaradorlar, behush, shok, koma, kollaps holatidagi bemorlar, kalla suyagi shikastlangan, ichki a'zolaridan qon ketayotgan yaradorlar, oyog'i va qo'li kesilgan, ochiq suyak sinishi bo'lgan, kuygan bemorlar.

2- guruh. Oyoq yoki qo'l suyaklari yopiq singan, ko'p qon yo'qotgan, biroq qon oqishi to'xtatilgan yaradorlar.

S-guruh. Kam qon yo'qotgan, biroq qon oqishi to'xtagan, mayda suyaklari singan, lat yegan yaradorlar.

Bu guruhlarning har biridagi kichik yoshdagi bolalarni onasi (otasi) bilan birinchi navbatda evakuatsiya qilish zarur.

Sanitariya-gigiyena tadbirlari: ovqatlanish, oziq-ovqat tizimini suv bilan ta'minlash, kir yuvish xizmatini tashkil etish, harbiy xizmatchilarni joylashtirish, shaxsiy va umumiy gigiyenaga rioya qilish va ularni nazorat qilish.

Epidemiyaga qarshi tadbirlar: yuqumli kasalliklar tarqalishining oldini olish, rejali immunizatsiya qilish, sanitariya-epidemiologik rejimni saqlash maqsadida harbiy tibbiy askarlar, o'zlari turgan tuman aholisi o'rtasida doimiy ravishda nazorat o'tkazib turadilar. Yuqumli kasallik bilan kasal bo'lib qolganlar (kasallikni boshidan o'tkazganlar) doimiy nazorat qilinadi va tekshiriladi. Profilaktik dezinfeksiya, dezinseksiya, deratizatsiya o'tkaziladi. Yuqumli kasallik paydo bo'lsa, bemorlar izolatsiya qilinadi. Kasal bilan aloqada bo'lganlar aniqlanib, ularni kuzatib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Л.М. Ленкин. Анестезиология и реанимация. К., 1984.
2. Н. Язов. Неотложные состояния и Экстренная медицинская помощь. М., 1990.
3. Е.И. Сибулкина. Педиатрияда тез tibbiy yordam. Т., 1991.
4. А.Н. Воробьев. Справочник практического врача. М., 1992.
5. М. Нукумуна, Б.М. Маумакова. Всё по уходу за больными в больнице и дома. М., 1999.
6. R.U. Muhitdinov, N.S. Tojiboyev. Favqulodda vaziyatlarda tibbiy yordam ko'rsatish. Namangan, 2002.
7. M.Y. Bektemirov. Jarrohlik va reanimatsiya asoslarida hamshira ishi. Т., Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003.